

PLATONOVO UČENJE I NAŠE DOBA

ANTE KUSIĆ
Dubrovačka 45/VI
21000 SPLIT

Pregledni članak
Primljeno 19. 6. 1997.
UDK 141.131

Sažetak

Autor prikazuje glavne pravce Platonove filozofije podsjetivši na početku da su na tog učenog atenskog filozofa utjecali orfičari, Pitagora, Parmenid, Heraklit i, naravno, njegov učitelj Sokrat. Platon uči da postoje čiste ideje, tj. prave realnosti metafizičkog reda, izvan našeg osjetilnog opažanja. On ne proučava zlo, nego napose dobro. Štoviše, neki tvrde da je njegova ideja Dobrote zapravo Bog. Čovjekova duša, koja je postojala prije tijela, napustila je svijet ideja i sada boravi u tijelu kao u zatvoru. U čovjeku postoje tri duše: intelektualna, čuvstveno-voljna i požudna te četiri glavne etičke kreposti: mudrost, hrabrost, samosvladavanje i pravednost. U Platonovoj idealnoj državi postoje tri staleža: rukovodeći (filozofi, aristokracija), vojnički (stražari, vojnici) te radnički (seljaci i radnici). Objašnjavajući postanak svijeta, Platon uči da su ideje svršni uzrok svijeta. Članak završava ukazivanjem na prihvaćanje, razvoj i današnji utjecaj Platonova učenja.

Filozofiju ovdje uzimamo u značenju istraživanja i shvaćanja o najdubljim uzrocima svega što postoji. Najsnažniji utjecaj na razvoj zapadnjačke kulture izvršila je stara grčka filozofija. Ona je u mnogim shvaćanjima bila ovisna o shvaćanjima starog Istoka, a posebno o matematici i astronomiji. Vjerske predodžbe grčke mitologije, tj. shvaćanja o bogovima, i same imaju korijenje u predodžbama Istoka, ali možda to vrijedi i obratno! Kod Kineza pronalaze se prvi počeci *moralne filozofije*, a kod Indijaca pokazuju se stare zamisli *religiozne prirode*.

Grčka filozofija počela se oblikovati s grčkim shvaćanjima teologije. Mnogo prije *predantičke filozofije* (600-450 pr. Kr.) orfičari, kao religiozno usmjereni pjesnici, objašnjavali su sve pojave u prirodi tako da su prirodne sile držali bogovima. *Homer* i *Hesiod* su u svojim pjesmama sakupili vjerske poglede starih Grka. Orfičari su sljedbenici *Orfeja*. *Orfej* je protivnik *Dionizova* kulta. *Dioniz*, odnosno *Bahus* po grčkoj predaji, je iz pokrajine *Trakije*. Vjersko poštovanje *Dioniza*, istovjetno s kultom

boga *Bahusa* (*Baka*), sastojalo se u stanju *osjetilne opijenosti* (alkoholom, plesovima). To se je stanje smatralo "*ekstazom*", u smislu *sjedinjenosti sa samim božanstvom*. Protivno takvom *dionizovsko-bakanalij*skom shvaćanju života nastupili su *orfičari*. Orfičari su vjerovali u *seobu duša*, koje će - prema životu ovdje na zemlji - zaslužiti ili vječno blaženstvo ili će morati trpjeti vječne ili privremene muke ispaštajući svoja zla djela. Orfičari su išli za tim da postanu "čisti". Sebe su smatrali djecom *Zemlje* i *Neba*: od *Zemlje* dobili bi tijelo, a od *Neba* dušu.

Platon je htio to dvoje spojiti, jer je "htio vjerovati u svijet koji je vječan, a nije dopustio uvjeriti se da *istinski konačno mora postojati samo sveopći tok vremena*",¹ kako to piše filozof bezvjernik *Bertand Russell*.

"Čistoća" u smislu orfičara nije nešto istoznačno s kršćanskim pojmom "čistoće" i "čiste duše": čovjek se sastoji od ze-

¹ Usp. B. RUSSELL, *Philosophie des Abendlandes*, str. 650.

maljskih i nebeskih elemenata. Živeći "čistim" životom, osobito izbjegavajući mesnu hranu, proširuje se njegov nadzemaljski dio, a smanjuje zemaljski, da bi nakon svih "seoba" postao "jedno s Bahusom", koji je dva puta rođen. Jedanput ga je kao Dioniza rodila njegova majka Semela, a drugi je put rođen iz boka svog oca Zeusa. Nakon prvog rođenja rastrgali su ga na komade "bogovi zemlje" ili Titani, pojeli su sve komade njegova tijela, osim srca. "Bog neba" Zeus to je srce - po jednoj mitološkoj pripovijesti - poklonio Semeli, a - po drugoj pripovijesti - sâm je Zeus progutao to srce. U oba slučaja došlo je do ponovnog rođenja Dioniza ili Bahusa. *Kult Dioniza Bahusa* bio je istovremeno "lijep" i okrutan, "lijep" - jer npr. kroz beskonačne plesove vodi u entuzijazam i stanja "ekstaze", koja se smatra stanjem sjedinjenosti s bogovima, te istovremeno zvjerski okrutan - zbog uživanja raznih opojnih pića i sirova mesa od ras-komadanih divljih životinja.

Mistički element sjedinjenosti s božanstvom ušao je u grčku filozofiju preko *Pitagore*.

Orfičari su reformirali požudnu osjetilnost Dioniza ili Bahusa (Baka). Stupanj dionizijske *religije osjetilnosti* dade se naslutiti iz "*Eleuzijskih misterija*", čije je održavanje bilo "najsvetiji" dio atenske državne religije. Tada se kao himna pjevalo: "Skupa s tvojom punom čašom vina, - skupa s tvojom raspuštenom osamljenosti, - ti stižeš u cvjetnu dolinu Eleuzije - o Bako, o Pane, zdravo!"²

Orfičari, kao reformatori dionizijsko-bahusovskog shvaćanja, posebno preko *Pitagore* i njegovih otkrića iz matematike i filozofskog učenja da "sve stvari jesu brojevi", posijali su sjeme *Platonova učenja*. Ovdje treba spomenuti i nekoliko drugih misli-vodilja platonovskog učenja: o "vječnim idejama", o "neumrlosti", o postanku svijeta, o ljudskoj spoznaji, o idealnoj državi, o nekim pitanjima metafizike.

Platon (427.-347. pr. Kr.) je rođen u Ateni, u obitelji koja je pripadala visokom atenskom plemstvu. Pravo mu je ime bilo Aristokles, ali mu je kroz povijest ostao nadimak *Platon* (=široki), jer je imao širok prsni koš - što je tada u Ateni bila oznaka ljepote. Nakon studija politike i pjesništva,

gdje nije našao sama sebe, postao je kao dvadesetogodišnjak učenikom *Sokratu*, kojemu su tada bile 62 godine. Ostao je osam godina u Sokratovoj školi, sve do Sokratove tragične smrti. Sokratovo učenje izvršilo je na Platona *najsnažniji utjecaj*. Međutim, na Platonovo učenje također su utjecali raniji filozofi - *Pitagora, Parmenid i Heraklit*.

Preko *Pitagore* ušli su u Platonovu filozofiju orfički elementi, npr. vjerovanje u besmrtnost, u onostrani svijet, poštovanje prema matematičarima, spajanje uma i misticizma. Od *Parmenida* Platon je prihvatio uvjerenje da je *zbiljska stvarnost* vječna i bezvremenska, te da je svaka promjena što je zapažamo u svijetu samo *obmana*. *Heraklit* uči da "sve teče," što znači: ništa što mi zapažamo pomoću osjetila - nije sama stvarnost, ili: sve što teče, i proteče.

Iz toga Platon izvlači zaključak: mi ne dolazimo do prave spoznaje pomoću osjetilnih organa (oka, uha...), nego samo uz pomoć uma. Kao *Sokratov* učenik, Platon je vjerojatno razvio posebnu zainteresiranost za pitanja etike, kao i za pitanje da li postojanje svijeta trebamo tumačiti *teleološki* (=svijet je svrshodno stvoren), ili je dovoljno tumačiti ga kao *osjetilnu obmanu* - za razliku od *istinskog bića* koje je ono "Jedno". To "Jedno" ne može dijeliti, jer ono je posvuda prisutno, kako to uči *Parmenid*.

PLATONOVO UČENJE O IDEJAMA

Izvor Platonova filozofskog shvaćanja leži u njegovu učenju o "općim idejama" ili "*carstvu općih pojmova*" i njihovom *stvarnom postojanju* izvan ovoga osjetilnog svijeta. U ovom osjetilnom svijetu imamo samo *ograničene* pojmove što ih upotrebljavamo u svome svakodnevnom rječniku. Tako npr. kažemo za neke stvari u svijetu da su "lijepo", da su u određenom ograničenom smislu "dobre", neke "žive", neke nose niski stupanj bivstvovanja ili onoga "biti" (biljke), druge imaju viši stupanj bivstvovanja ili onoga "biti" (životinje sa svojim instinktima), a treće najviši ovozemaljski stupanj bivstvovanja ili onoga "biti"

2 B. RUSSELL, *nav. dj.*, str. 35.

(čovjek sa svojim razumom, umom, shvaćanjem, zaključivanjem itd.). Međutim, sve su to ideje, ili "pojmovi" *ograničenog dosega*. Sve takve ideje ograničenog dosega ne mogu biti nikakav temelj za prihvaćanje *općenite valjanosti i općenite moralne vrijednosti* odnosno obvezatnosti nekih načela čovjekova ponašanja, tj. raznolikih "*moraš činiti kreposna djela*" i "*ne smiješ činiti zla djela*". Filozofi *sofisti* (Protagora, Gorgija...) su već prije Sokrata i Platona učili da je *svijet samo osjetilno opažanje*, da je to opažanje *samo relativno* te da zbog toga niti nema nikakva *sigurnog znanja*. Prema tome, nema također nikakvih, za sve ljude obvezatnih *moralnih norma*. Protiv sofista nastupio je Platonov učitelj Sokrat, *braneći općenitu obvezatnost moralnih zakona*.

Platon smatra *manjkavom sokratovsku obranu moralnih norma* protiv relativizma sofista. Stoga Platonove knjige prvih "dijaloga" sa Sokratovim učenjem ostaju bez zadovoljavajuće definicije pitanja - što je "*krepost*".

Platon prihvaća učenje svog učitelja Sokrata o valjanosti i općenitoj moralnoj obvezatnosti "*kreposti*", ali za tu *obvezatnost pronalazi temelj* i podrijetlo u jednom drugom svijetu: taj je svijet "*carstvo čistih ideja*". Carstvo čistih ideja nalazi se *izvan* našeg zemaljskog svijeta s njegovim osjetilnim opažanjem. U carstvu "*čistih ideja*" *treba tražiti uzrok i temelj* naše *obvezatnosti* na moralnu spoznaju i naše moralno htijenje. Tako Platon razlikuje *dva svijeta*: svijet *niže stvarnosti* (svijet osjetilnog opažanja) i svijet *više stvarnosti* (carstvo čistih ideja). To se, međutim, ne smije shvatiti kao nekakvo ili-ili, tj. kao oštro *rastavljanje* na način "duh" - "tijelo": u svijetu čistih ideja postoje također *praoblici* našeg osjetilnog opažanja. Platonove "čiste ideje" ne smiju se shvatiti ni kao Kantove "apriorne forme" mišljenja: o *kvantiteti* logičkog suda (jedinstvo, mnoštvo, sveukupnost), o *kvaliteti* toga suda (tvrđnja, nije-kanje, ograničenje), o *relaciji* logičkog suda (supstancija, uzročnost, izmjenično djelovanje), o *modalitetu* suda (mogućnost, postojanje, nužnost).

Za razliku od Kanta, kod kojega su sve to samo logičke misaone forme ljudskih prosudbi, kod *Platona* su sve čiste ideje

prave realnosti, i to *metafizičkog reda*, tj. one su stvarnosti izvan našeg osjetilnog opažanja. Svijet se u svojoj objektivnosti ne spoznaje osjetilima ili osjetilnim opažanjem, nego samo idejama ili pojmovima, i to: za osjetilno opažanje idejama ograničenog dosega (npr. *pojedini "lijep cvijet", "dobar čovjek"*), a za pojmovne spoznaje "*čistim idejama*" neograničena dosega (npr. "*ljepota*" uopće, "*dobrota*" uopće).

Sve stvari osjetilnog opažanja podliježu trajnom mijenjanju, dok "*čiste ideje*", protivno tome, ostaju nepromjenljive. Potonje, baš kao *nepromjenljiva Stvarnost*, jesu temelj prihvaćanja *nepromjenljivosti etičkih obveza*. Stoga je etika razlikovanja između Dobra i Zla, kao i samog prihvaćanja etičkog Dobra, čak i pod obvezom davanja života za Dobro, norma koja *ostaje* obvezujuća, za razliku od neprekidnog mijenjanja osjetilnih čeznuća. *Čiste ideje* jesu metafizičkog reda, jer one su *zbiljska realnost, zbiljski bitak*, suprotno stalnim izmjenama *pojava* iz osjetilnog svijeta.

Nomeće se pitanje: kako mi spoznajemo te *čiste ideje*, kad one već spadaju u nadosjetilni svijet ili u "*metafiziku*" (od "meta phisica", što grčki znači: *iza fizičkoga*, iznad svega fizičkoga), a *ne u osjetilnu opažajnu fiziku*? Sokrat je učio da čovjek kao razumno biće dolazi do "pojmovi" o stvarima pomoću opažanja pojedinih osjetilnih organa (oko, uho...), te iz tog opažanja *izvuče nešto zajedničko*; tako on - indukcijom (iz pojedinačnih osjetilnih doživljaja) dođe preko svog razuma do *općih pojmova*. Protivno tom shvaćanju svog učitelja Sokrata, *Platon* naučava da su svi naši "*opći pojmovi*" ili ideje samo "*sjećanja*" naše pojedinačne duše, koja je, prije svog iseljeničkog boravka na zemlji u nekoj "tamnici" tijela, i sama - kao sveobuhvatni "*praoblik*" - živjela u carstvu "*čistih ideja*", gledajući ih u punom njihovoj sjaju. Prešavši iz carstva "čistih ideja" u svoju zemaljsku "tamnicu" tijela, iz koje opaža samo "sjene" čistih ideja, *ona se sjeti punog njihova sjaja* što ga je vidjela u zemaljskom "predživotu". Tada se u duši kao svojevrsni *nagon* pojavi "*ljubav prema idejama*" (platonski shvaćen "*eros*"), po kojem se duša opet podiže prema spoznaji onoga pravog i istinskog svijeta "čistih ideja". Taj "*eros*"

zapali se na pogled nečega lijepog. Međutim, sve zemaljski "lijepo" samo je sjena vječne Ljepote, koju je naša duša gledala u svome ranijem onostranom životu, na koji nju samo "podsjeti" ograničena ovozemaljska ljepota. O "Erosu" raspravlja Platon u djelu *Fedar* (Phaidros, pogl. 30). U djelu *Gozba* (Symposion), "Eros" teži prema *Dobrome* i *Lijepome*, i to preko *ostvarivanja dobra i lijepoga* ovdje na zemlji. Tako čovjek samome sebi osigurava *besmrtnost*. "Eros" potiče na stvaranje, te se od tjelesne ljepote uzdiže prema ljepoti duševnoga, razbuđujući i u duši ljubljenoga želju za stvaranjem, kao i želju za spoznajom istine i dobrote. Tako nastaje *unutarnje zajedništvo* i *čvrsto prijateljstvo*, a ono rađa ljude s višim stupnjem besmrtnosti (*platon-ska ljubav*), ukoliko su baš "*prijatelji*" bliži "*čistim idejama*" *Dobrote* i *Ljepote*.

Odnos između "čistih ideja" i same stvarnosti sličan je odnosu između "Biti" i "Postajati", između onoga što ostaje i onoga što se mijenja, između Bitka i Nastajanja. Između tih parova stoji *pukotina*: ideje su *pralikovi*, tjelesne stvari su samo *patvorina* koje traju dotle dok je u njima još prisutna ideja. Što se tiče broja "čistih ideja", Platon uči da sve stvari u svijetu, bilo tek moguće ili već postojeće, negdje u "svijetu čistih ideja" imaju svoj iskonski "pralik".

Međutim, Platon ipak nije *postavio načelo razlikovanja* između dobra i zla, pozitivnoga i negativnoga, čak ni unatoč tome što on sam u dijalogu *Parmenid* napominje kako su se u svijet ideja usuljale i prljave pridošlice, koje su obeščastile svijet čistih ideja. Platona, čini se, zanimaju samo *ideje Dobra*, točnost *matematičkih odnosa* i idejni *pralikovi* stvari u svijetu. Negativno i nesavršeno Platona kao da ne zanima.

U rasporedu ideja prema važnosti, kod Platona - *etički red* ideja *stoji izvan logičkoga*. Platon, zbog toga, stavlja na najviše mjesto *ideju Dobra* tako da su sve druge ideje *podređene* toj ideji: *čista ideja Dobrote* gospodari - kao apsolutni cilj - cjelokupnom zbiljnošću. Mnogi smatraju da Platon pod tom idejom shvaća *Boga*, dok drugi smatraju da Platon i ideju Boga podređuje čistoj ideji Dobrote. Kako govori Platon, *Bog* je: prvi *Pokretač* - koji sve pokreće, najviši *Um* - koji sve sređuje, *Nužno Biće*

koje omogućava postojanje svih nenužnih stvari.³ Pod kraj života pokušao je Platon *logičku stranu* svog učenja o idejama podignuti na višu razinu, spojivši svoje učenje s pitagorejskim učenjem o brojevima kao početnih (*arhai*) svijeta: "*ideju Dobra*" označio je brojem *Jedan*. Onda je izveo *dvojstvo* "Ideje" i "pričina", odnosno mnoštva, koje su "mnoštvo" njegovi učenici sve dalje cijepali, tako da je sve više iščezavala jasna Platonova razdioba o zbiljnosti "carstva čistih ideja" i prividnosti "svijeta tjelesnih stvari". To Platonovo učenje kritizira *B. Russel* zapažanjem: "Čini se, dakle, da je Stvoritelj stvorio samo ono obmanjujuće i ono što je zlo;... prema njegovoj knjizi o *idealnoj državi*, čini se, da Platon nije postao toga svjestan".⁴

PLATONOVO UČENJE O DUŠI

Po Platonu, čovjek se sastoji od duše i tijela. U "svijetu ideja" duša je postojala već prije svog spajanja s tijelom. U to vrijeme svoje *predegzistencije* duša je napravila neki prekršaj, pa je stoga morala napustiti *čisti svijet ideja* i proboraviti u tijelu kao u *zatvoru*, upravljajući tijelom kao kormilar na svome brodu. Kroz čitavo vrijeme tog upravljanja tijelom, duša se *intuicijom sjeća* svog predživota u svijetu čistih ideja, a s druge strane *dogadaju se* u njoj i promjenljivi *osjetilni doživljaji*. Stoga Platon ne prihvaća shvaćanje o "*jednoj*" duši, nego o "*tri*" duše u svakom čovjeku. To su: *intelektivna duša* (logistikon), koja je podređena "carstvu ideja", izvor je našeg znanja i sjedište joj je u *glavi čuvstveno-voljna duša* (thimos), koja je vezana na *osjetilno pristupačno područje*, povezana je i s onim duhovnim, a njezino je sjedište u *srcu*; *požudna duša* (epithimia), koja je - protivno svemu duhovnom - povezana samo s pohotama, a sjedište joj je u *trbuhu*. U spisu *Fedar* govori Platon o "duševnim kolima", koja vuku dva vatrena konja: jači konj vuče prema nebu, a slabiji prema zemlji, a duša ima snagu *obuzdati* obadva konja.

3 J. FISCHL, *Geschichte der Philosophie*, 1. sv., str. 91.

4 B. RUSSELL, *nav. dj.*, str. 122.

Od te tri duše, samo je ona prva (intelektivna) *besmrtna*. U spisu *Fedon* dokazuje Platon tu besmrtnost ovim razlozima:

- Duša pripada *carstvu ideja*, a one su *vječne*; dakle, i *intelektivna duša* jest *vječna*.

- Intelektivna duša *ima sposobnost gibati se sama od sebe*, pa ona nije pokretana od smrtnoga tijela, tj. od nečeg drugoga. Zbog toga, smrtnost nije spojiva s dušom, kao što ni snijeg ne može biti spojiv s vatrom. Nema prijelaza iz smrti u život, stoga ni život duše ne može prestati.

- Duša je *jedna jedinstvena supstancija*, kako je to vidljivo iz njezina upravljanja tijelom. Postojala je prije tijela, pa nema razloga zbog kojeg ne bi mogla nastaviti život i nakon smrti tijela. Učenje o sudbini duše nakon smrti tijela preuzeo je Platon iz *Pitagorina učenja*: njena je sudbina *seljenje*; tim se seljenjem duša mora postupno *očistiti* od svoga starog duga iz života u osjetilnom svijetu. Čišćenje duše sastoji se u potpunom raskidu sa svim što je osjetilno: bolje pročišćene duše sele u tijelo muškarca, slabije pročišćene sele u tijelo žene, a još slabije pročišćene u tijelo neke životinje. Na koncu se sve duše, *posve očišćene*, vraćaju u vječno carstvo čistih ideja.

PLATONOVA ETIKA

Platonovo učenje o etici slijedi iz njegove diobe: svijet čistih ideja i svijet osjetilnih doživljaja. Etički smisao čovječjeg života jest: *ostvariti* što veći stupanj *oduhovljenja*, *kloniti se osjetilnog svijeta* i *razmišljati* o svijetu *čistih ideja*. *Zadnji cilj* života jest: *sjedinenje* s idejom Dobra ili *s Bogom*. Sve što je lijepo, svekolika umjetnost i svi pronalasci zemaljske kulture samo su *predstupnjevi* spoznaje i ljubavi čiste ideje *Dobra*. Tako se hijerarhija vrednota uspinje sve više: od osjetilnih vrednota, koje su samo "sjena", do vrhunske vrednote *Dobra*, koje je čista stvarnost. Svaki stupanj duše ima odgovarajući zadatak: *intelektivnoj duši* pripada *mudrost*, *čuvstveno-voljnoj duši* pripada *hrabrost*, *požudnoj duši* pripada *gospodarenje samim sobom*. Da bi te tri duše usklađeno vršile svoje zadatke, mora im se dodati još *pravda*. To su *četiri* glavne etičke kreposti: *mudrost*, *hrabrost*, samo-

svladavanje i *pravednost*. Prve tri povezane su s rasporedom dijelova tijela: glava, prsi, donji dio tijela. Povezane su i s tadašnjom filozofijom, koja dijeli ljude na slojeve: filozofe (učene ljude, vladare), stražare, radnike. A što je "pravednost"?! Po Platonu: "pravedan" je onaj tko izvršava svoju dužnost i ne miješa se u tuđe poslove; u državi vlada krepost "pravde" ako se u njoj trgovac, vojnik i stražar bave svojim poslom, ne upadajući u struke ostalih.

PLATONOVO UČENJE O DRŽAVI

Platon je začetnik misli o "*idealnoj*" državi. On i ovdje polazi od "*ideje*: čovječanstvo", a ne od pojedinca kao sasvim konkretnog člana državne zajednice. Platonova "*idealna država*" ima kao i "duša" tri stanja, odnosno ovdje tri staleža: *rukovodeći stalež* koji odgovara umnoj duši, *vojnički stalež* koji odgovara čuvstveno-voljnoj duši, *radnički stalež* koji odgovara požudnoj duši. Prvi stalež sastoji se od *učenih ljudi (filozofa)*, koji - po vlastitoj *mudrosti* - upravljaju državom, vodeći računa o dobrobiti i ćudoređu države kao cjeline. Taj prvi stalež štite pripadnici drugog staleža, tj. *stražari (vojnici)*, koji čuvaju državni poredak od svih unutarnjih i vanjskih neprijatelja, priviknuti na *hrabrost i vjernost svojim dužnostima*. Pripadnici trećeg staleža jesu *mase seljaka i radnika*, koji svojim radom moraju proizvoditi izvanjska sredstva za upravljanje i obranu države. Pripadnici tog trećeg staleža moraju biti ispunjeni krepošću *samosvladavanja*. Pripadnici svih staleža moraju biti prožeti krepošću *pravednosti*. Ako sve to skupa ne djeluje uravnoteženo, dolazi do revolucija i do raspada države. Ako "filozof", učeni upravitelj države, nema jasno pred sobom ideju Dobra, onda stupaju na prvo mjesto (ono koje spada na *krepost mudrosti*) vojnici, ratnici, sa svojim vrednotama (*čast, sila i dostojanstvo*). Tada, umjesto *aristokracije* (vlada najpametnijih i najboljih) nastupa *timokracija* (vojna hunta). Duskora se pokaže da je bogatstvo nešto najvažnije, kako bi se zadržala vlast u rukama. Tada slijedi vladavina *plutokracije* (vlada bogataša). Ali, bogatstvo vodi vladare u nezasitnost užitaka svake vrste. Onda dolazi do pobuna protiv

plutokrata i vlast preuzima *demokracija* (vlada pučkih masa). Zatim neki pojedinac, kao najspretniji, preuzme svu vlast u ruke, te tako dođe do *tiranije* (nasilničke vlasti nekog samovoljnog vladara). Kada nezadovoljni državljani sruše tiransku vlast, dođe do *anarhije* (bezvlađa) skupa s rušenjem svih vrednota. Stoga je odgoj za dva gornja staleža, tj. za vladarski i stražarski, *prvi zadatak država*. Oni se odgajaju uz pomoć *gimnastičkih vježbi, uravnotežene glazbe i realističkog pjesništva* - koje služi kao priprema za studij filozofije. Zatim slijedi studij filozofije do 35. godine života, kad oni smiju postati državni činovnici. Pripadnici obaju gornjih staleža, dakle rukovodećeg i vojničkog, ne smiju biti *vlasnici zemljišta niti imati vlastitu obitelj*. Oni moraju živjeti kao zajednica, raspoložujući zajedničkim ženama i vlasništvom. Učestalom spolnim saobraćajem između najvrjednijih muškaraca i žena brzo bi se stvorio i odgojio visokovrijedni sloj državnih vođa. Tjelesno i duševno zaostalu djecu treba ubijati. Za treći, radnički, stalež dovoljne su *obične sposobnosti*.

To bi bila *idealna država* po zamisli Platona, ali: ona je još uvijek neostvariva. Stoga, u djelu *"Nomoi"* (Zakoni), Platon daje još jedan nacrt za period u kojem još nije ostvariva *idealna država*. U tom drugom nacrtu ostaju i dalje privatnima vlasništvo i brak. Međutim, dijalog između Platona i Trazimaha ipak pokazuje da je mogućnost stvaranja *idealne države* vrlo problematična: ma kakva bila, bit će jednima *"dobra"*, a drugima *"loša"*: "Ovdje se ne radi o dokazivanju ni o pobijanju; radi se samo o tome, da li se nekom sviđa Platonova država. Ako se sviđa, nju se drži dobrom; ako se ne sviđa, nekom ona izgleda rđava. Ako su mnogi za i mnogi protiv, um tada ne može odlučivati, nego odlučuje samo otvorena ili indirektna sila".⁵

PLATONOVO UČENJE O NASTANKU SVIJETA

Platonovo učenje o nastanku svijeta temelji se također na njegovoj teoriji o postojanju svijeta *pojava* i svijeta *ideja*. Ideje su uzrok pojavnosti svijeta, ali *ne* u smislu mehaničke uzročnosti, jer se *"ideje"* ne gibaju i ne mijenjaju. Ideje su samo *svršni uzrok* svijeta, u

značenju pojavnosti koja - kroz raznolike promjene - biva konačno spojena sa svijetom ideja. Slijedeći Demokritovo učenje, i Platon smatra da je svijet nastao *iz praznog prostora*. Stvari su nastale iz praznog prostora *po volji ideje Dobra*. Da bi prostor postao sličan *"idejama"*, on preuzima matematičke oblike, te tako nastaje osjetilni svijet. "Prazni prostor" naziva Platon *"spremište svega"*, *"pratijesto"*, *"utroba svega što nastaje"*. Iz ideje Dobra potječe sve što je *dobro* na svijetu; iz *"praznog prostora"* potječe sve što je u svijetu *nesavršeno i nepotpuno*.

Tako je Platon svoje učenje o razlici između *"čistih ideja"* i *"pojavno-osjetilnog svijeta"* unio i u fiziku. Oblikovanje svijeta pripisuje Platon jednom *Demiurgu* (Stvoritelju): budući da materija ne može samu sebe staviti u gibanje, Demiurg joj je dao pokretača u obliku *"duše svijeta"*. I sve zvijezde *imaju vlastite "duše"*. Iz takvog učenja potječu kasnija astrološka tumačenja, do današnjeg vjerovanja u horoskop.⁶

ZNAČENJE PLATONOVIH SHVAĆANJA

1. Svojim učenjem o svijetu *"čistih ideja"*, Platon je ljude svog doba - ugrožene filozofijama samo osjetilnih užitaka - upozorio na *vječni zavičaj sreće* i mira. Time je on *moral* i *čudoređe* stavio ispred osjetilnih užitaka i doživljaja kao jedinog životnog smisla.

2. On barani *besmrtnost duše* i pokušava poredak među postojećim stvarima *uključiti u ideju Dobra* (Bog).

3. Platonovi *Dijalozi* su remek-djelo grčke literature. Takav način iznošenja novih i vlastitih spoznaja nije, na tako pjesničkoj razini, uspijevao kasnijim filozofima.

4. Nedostatak platonske filozofije sastoji se u *nepremostivom dualizmu* između svijeta *pojava* i svijeta *čistih ideja*, konačno između Boga i svijeta. Ni Sokrat ni Platon nisu dali nikakvu *definiciju Dobra*, pa je zbog toga sama *"ideja Dobra"* sasvim različito tumačena: po jednima je to osobno,

5 B. RUSSELL, *nav. dj.*, str. 112.

6 J. FISCHL, *Geschichte der Philosophie*, 1. sv., str. 98.

duhovno Biće (Bog); po drugima je to apsolutni *etički cilj svijeta*.

5. Platonovo je učenje *o idejama*, posebno po podređenosti svih ideja najvišoj realnosti "*čiste ideje Dobra*", vjekovima nadahnjivalo kršćansku filozofsku i teološku misao. To je trajalo sve dok nije - preko *Tome Akvinskog* (1225.-1274.) - prevladalo Aristotelovo učenje: ono nijeće realno postojanje "*carstva općih ideja*" u drugome svijetu, a priznaje samo "*opće ideje*" ili "*opće pojmove*" kao "*zamisao*", tj. kao tvorbu našeg razuma ukoliko taj, samo misaono, povezuje mnogo jedinki iste vrste u simbol koji nazivamo "*pojam*" (ideja). Aristotelovo shvaćanje, preko *Tome Akvinskog*, i danas je prisutnije od Platonova posebno u filozofiji religije.

6. Platonovo učenje o razdijeljenosti *svijeta čistih ideja* (tj. općih pojmova, kao što su pojmovi: čovjek-uopće, stablo uopće, zgrada uopće...) i *svijeta osjetilnih pojava* (tj. pojedinačnih pojmova, kao što su: Ivan-pojedinac, kruška-pojedina, jednokatnica-pojedina...) dovelo je u srednjem vijeku do filozofskih rasprava *o vrijednosti općih pojmova*, tj. o tome da li čovjek - pomoću pojmova svog razuma - uopće spoznaje bilo kakvu *pravu istinu* o stvarima kakve su one same u sebi. U povijesti filozofije to se zove "*problem univerzalija*"! Platonov učenik *Aristotel* već je skrenuo pozornost na to da *stvarno postoje samo pojedinačne stvari*, pa da prema tome "*opći pojmovi*" ili ono "*universale*", kojim se služi ljudski razum ne postoji ni prije pojedinačnih stvari (*ante res*) ni poslije pojedinačnih stvari (*post res*), nego samo unutar pojedinačnih stvari (*in rebus*); ono što *zbiljski* postoji jest samo to što postoji kao *pojedinačno biće*, sastojeci se od pratvari (ili "materije") i svoje određene "forme" (ovaj određeni "čovjek", ova određena "kuća" itd.). Nakon *Aristotela stoici* su prihvatili učenje *senzualizma*: naša duša je neispisani list, na kojem ostaju otisnuti samo *osjetilni doživljaji*, tako da iz mnogo takvih doživljaja svaki pojedinac oblikuje svoj *pojam* o nekoj stvari, te taj pojam izrazi nekom riječi. Pojmovi su, dakle, na kraju, samo riječi, samo "*nomina*" (imena), a ne nikakav odraz *zbiljske stvarnosti*. Taj se pravac mišljenja zove *nominalizam*. Poslije stoika prihvaćaju to nominalističko učenje neki mislioci srednjeg vijeka. *Boeci-*

je (480.-526.) pomirljivo uči: *osjetilni organi* omogućuju nam ono tjelesno spojiti s netjelesnim. Ali, naš duh ima snagu izvući iz tjelesnog osjeta ono netjelesno. Tom snagom izvlači duh iz tjelesa *duhovni sadržaj* koji svako tijelo u sebi nosi. Zatim, duh uočava *sličnost* među tjelesnim stvarima, te onda oblikuje u sebi određen duhovni odraz o onome što se u stvarima pojavljuje kao osjetilno.⁷ Poslije je *Roscelin* (1050.-1125.) sve opće pojmove proglasio samo ispraznim riječima (nomina) bez ikakve veze sa stvarima kakve su one u sebi. Nominalizam traje i dalje, sve do "*modernog nominalizma*", koji je misaono razradio *Wilhelm Ockham* (1300.-1350.). Ockham uči da naš razum spoznaje *samo pojedinačne stvari*, i to najprije osjetilno "*intuitivnom spoznajom*", a onda ta materijalna i osjetilna stvar neposredno pokreće razum na razmišljanje, kao i vatra vodu na toplinu. Rezultat tog razumskog razmišljanja ostaje samo u duši i "izvan duše ne postoji ni na koji način".⁸ Od prvih i neposrednih spoznaja proizlaze sve daljnje spoznaje: umjetnost, znanost, tehnika, i to refleksijom i poopćavanjima. Iz takva shvaćanja razvili su zemljaci *J. St. Mill* i *D. Hume* filozofski pravac *senzualizam*, jer su i sve nabrojene mogućnosti ljudske spoznaje opet samo osjetilnog podrijetla. Budući da je *osjetilno opažanje* jedini dokaz za postojanje neke stvari, slijedi da nema ništa takva što bi bilo *univerzalno vrijedno*, ili drugim riječima: opći pojmovi nemaju vrijednosti, uče *senzualisti*. Poslije senzualizma slijedio je potpuni *materijalizam*, koji ne priznaje ništa iznad osjetilnog provjerljive fizike: ne priznaje nikakvu svrsishodnost svijeta, ne priznaje dušu, ne priznaje Boga. Tako je kao temelj ćudoređa, umjesto Boga i savjesti, postavljena *volja državnog zakonodavca*: "dobro" je sve što je vladar zapovjedio, "zlo" je sve što je vladar zabranio (*N. Machiavelli*). Za vrijeme renesanse i reformacije doveo je nominalizam do *individualizma*: nema nikakve dušobrižničke crkve, nema sakramenata, nema svećenika kao posrednika između Boga i ljudi; "pojedinac", individuum - *neposredno* - pred Bo-

7 Isto, str. 229-235.

8 Isto, str. 351.

gom je odgovoran. Protiv svih nominalističko-individualističkih shvaćanja, ukoliko ona svode svako pravo i svaku bespravnost na volju zakonodavca, *Hugo Grotius* (1583.-1645.) prvi je ukazao na *obvezatnu i općenitu vrijednost "naravnog prava"*. "Naravno pravo" je zapovijed uma, da neko djelo - radi njegova podudaranja s razumnom ljudskom naravi - treba izvršiti ili ga - radi njegova nepodudaranja - treba odbaciti. "Prirodni zakon" je vječan kao i razumna ljudska narav. Stoga "prirodni zakoni" i zakoni što ih propisuje naredbodavac moraju biti u skladu. Pozitivno pravo ima svoj korijen u naravnom pravu. Engleski filozof *Thomas Hobbes* (1588.-1679.) uči da se cjelokupni duševni život čovjeka sastoji od osjeta i njihovih tragova, koji ostaju u nama kao sjećanje, dakle samo kao *predodžbe*, koje izražavamo preko *riječi*! U tom učenju nema mjesta ni za kakvu općenitu "narav", tako da se ne može reći da je "dobro" ono što odgovara ljudskoj naravi, a "zlo" ono što njoj ne odgovara. Već je *Ockham* temeljio svoju etiku na volji: "dobro" je ono što Bog zapovijeda, "zlo" je ono što Bog zabranjuje. *Hobbes*, ne htijući direktno dirati u pitanja vjere, temelji etiku na volji "*Leviatana*" (zmaj, krokodil) tj. *državne vlasti*, dakle: "dobro" je ono što zapovijeda država, "zlo" je ono što država zabranjuje. To je opet nominalizam: postoje samo predodžbe i riječi o predodžbama, a opći pojmovi su bez vrijednosti. Kasnije se nominalizam pojavljuje i u učenju *Georgea Berkeleyja* (1685.-1753.). On zaključuje ovako: *općenito* ne postoji ni u izvanjskim stvarima ni u našoj svijesti. *Karakter općenitosti* imaju samo naše riječi. Berkeley je po tome nominalist. Ali, *Berkeley* želi opravdati vjeru u Boga i etičko vršenje svojih dužnosti. Stoga izvodi ovakav zaključak: Svojim duhom mi doživljujemo mnoge nehotimične predodžbe, čiji red *ne možemo mijenjati*; uzrok takva raspoređivanja predodžbi mora biti izvan nas, on mora biti inteligentan, mora imati snagu volje i mora imati u sebi beskonačan broj predodžbi. On je dakle mudri, moćni i beskonačni Duh, Bog (biblijske objave o stvaranju svijeta). Tako Berkeley iz "zbiljnosti" svijeta zaključuje na zbiljnost Boga⁹ (tj. odbacujući ontološki dokaz, koji iz same ideje o "naj-

savršenijem" biću stvara zaključak o zbiljskom postojanju Boga kao najsvršenijeg Bića). Nominalizam senzualističkog smjera započeo je u to doba francuski filozof *E. B. de Condillac* (1715.-1780.). Sav duševni život, tj. sve sadržaje svijesti, Condillac izvodi iz *osjetilno-izvanjskog iskustva*, a to se iskustvo - pomoću "riječi" - prenosi na druge ljude. Condillac je osobno još priznavao besmrtnu i nematerijalnu dušu, koja i omogućava doživljaje osjetilnoga. Međutim, razvoj njegovih postavki išao je u pravcu materijalizma. Konačni zaključak bio je: ništa ne postoji kao pojmovno "opće", postoje samo riječi kao znakovi za povezivanja pojedinih osjeta. Mišljenje je samo "računanje s tim znakovima".¹⁰ Filozofska shvaćanja takva senzualističko-materijalističkog usmjerenja nastavljaju se od 19. stoljeća sve do danas u filozofiji *pozitivizma*, koji priznaje samo *osjetilno opažanje* kao temelj razumske spoznaje, a ona se bavi samo *pojedinačnim stvarima*. Tu onda nema mjesta za opće pojmove ni za zaključivanje na temelju takvih pojmova. Postoje samo osjetilne stvari: nema duše, nema savjesti, nema Boga niti bilo kakvih "*apsolutnih*" norma etike ("norme" su samo stvar međuljudskog *dogovora*, a ne stvar "savjesti", koju bi Bog utisnuo u nutrinu čovjeka). Učenje modernog pozitivizma razvio je *August Comte* (1798.-1857.). Preteča Comtea je *Saint-Simon* (1760.-1825.) koji uči: znanost je "*pozitivna*" samo ako se svede na *filozofiju iskustva*, tj. samo na stvari koje se mogu osjetilno zapažati, služeći se pritom samo prirodno-znanstvenim metodama. Spekulativno-pojmovnu filozofiju treba pretvoriti u "*fizicizam*", a sve natprirodne ideje kršćanstva (Bog, duša, vječni život...) zamijeniti "pozitivnim" spoznajama znanosti. *August Comte* je preuzeo Saint-Simonove ideje, primjerice: zapažanjem možemo uočiti samo *pojavne oblike* (ili *fenomene*) stvari te njih *međusobno povezivati*. Svoje znanje moramo ograničiti isključivo na fenomene i njihovo povezivanje. *Ideal* čitave znanosti jest: jednim *jedinim zakonom* obuhvatiti sve

9 Isto, 3. sv., str. 79.

10 Isto, str. 132.

pojavne činjenice unutar svijeta. *Sve teološke i metafizičke predrasude treba odbaciti*. Početak i svršetak svijeta nisu predmet znanosti, jer su izvan našeg iskustva. Vjera u Boga i nevjerovanje u Boga jednako su vjerojatni i nevjerojatni. Mi ne možemo utvrditi da li su događaji našeg zapažanja *igra slijepog slučaja* ili se oni odvijaju prema nekom *umnom planu u svijetu*.¹¹

ZAKLJUČNA RIJEČ

Obuhvativši sve što je rečeno o *značenju Platonovih shvaćanja*, možemo osjetiti u kojim su se *raznim pravcima* razvila njegova shvaćanja: od idealizma do pozitivizma i materijalizma, od nadfizičke stvarnosti do isključivo osjetilne stvarnosti, od čistih "ideja" kao temeljne stvarnosti do samo prividne "stvarnosti" osjetilnih pojava, od prihvaćanja stvarnosti *Boga* (tj. stvarnost "čiste ideje" *Dobra*) do priznavanja isključivo *osjetilne tjelesne stvarnosti*, od idealizma do krajnjeg senzualizma, od *etike čovjekoljubive dobrote* do *etike samovoljnog "dogovora"* među siledžijski usmjerenim vođama ljudskih masa itd. Sve se to kroz povijest do danas događalo, jer su se razne "poluistine" uzimale kao "cjelovite" istine, te su se iz samih "poluistina" izvlačili "cjeloviti zaključci". To se dogodilo kad je učenje *senzualizma* i *nominalizma* u načelu isključilo pojmovni *intelektualizam* i *realizam analogije* između intelektualne spoznaje i stanovite odgovarajuće stvarnosti, npr. u intelektualnim parovima "ništa-nešto", "uzrok-učinak", "slučajnost-zakonitost", međuovisnost "pojava-stvarnost" (fenomen-noumen), kao i analognost paralelizma "osjet-pojam" (gdje npr. u fotografskoj "slici" nema baš ništa, niti jedan atom snimljene "osobe", a ipak svatko tko ima vid može intelektualno i pojmovno prepoznati određenu "osobu" prema njezinoj osjetilnoj i papirnatost "slici"). Potonje jest "analogni paralelizam", a moglo bi se reći i "komplementarnost" *osjeta i pojma* u ljudskoj spoznaji. Ali, tu se onda ne smijemo zaustaviti!

Naime, čovjek u svakom spoznajnom činu doživljuje određeni stupanj "pasivnosti", kao stanovitu "silu" *izvana*, tj. kao silu od stvari koju osjetilno doživljujemo i pre-

ma kojoj ostajemo nemoćni, unatoč našoj *aktivnosti* u funkciji spoznajnog subjekta. Čovjek kao spoznajni subjekt ostaje naime "nemoćan" prema "doživljenome" unutar same osjetilne doživljajne reakcije, prema "shvaćenom" unutar "shvaćanja", prema "noemi" unutar "noezisa" (fenomenologija), prema "noumenu" unutar "fenomena" (kantizam), prema "fundamentum in re" unutar "cognitio subjectiva" (*temelj* subjektivnog spoznajnog čina *u samoj stvari* koju se spoznaje). To je učenje umjerenog realizma itd. Zbog toga ne možemo imati osjet "gledanja" bez nečega "što gledamo", kao ni svijest "shvaćanja" bez nečega "što shvaćamo". Kad bi svi ljudi, kao "aktivni" gledaoci, bili daltonisti, tj. slijepi za boje, doista ne bi bilo osjeta "crvene boje". Ali, vrijedi i ovo: kad ne bi bilo valova vidnog spektra (400-800 milimikrona) u ovom našem trodimenzionalnom svijetu, nikakvo oko - kao "pasivni" *prijemni* registrator odgovarajućeg stanja u ovom našem trodimenzionalnom svijetu - ne bi vidjelo ni "crvenu" ni bilo kakvu drugu boju. Svaki *subjektivno spoznajni čin* upravljen je - u našem trodimenzionalnom svijetu - na neku sebi odgovarajuću *stvarnost*, kao fotografija na svoj predmet. Zajedno, dakle, idu *korelativi*: čin spoznaje - predmet spoznaje, fenomen - noumen, stvar za nas - stvar u sebi. Ti korelativi idu *zajedno* kao: izvršilac nekog djela - samo to djelo, uzrok - učinak, razlog - posljedica, mogućnost nekog ostvarenja - samo to ostvarenje, postojanje "zakona" - postojanje "zakonodavca", *srednost* zbivanja unutar "zakona" - *nesrednost* (kaos) zbivanja unutar "slučaja". U *kontekstima* spomenute *korelativnosti* mi vjernici izvodimo u prilog opravdanja *vjerodostojnosti* naše vjere zaključke poput ovoga: Svi oblici *evolucije* u svijetu odvijaju se po *zakonima*, koje istražuju *znanstvenici* raznih struka. A svaki je *zakon*, po *srednosti* zbivanja koje sa sobom nosi, *djelo inteligentnog Zakonodavca*, a ne tek "igre slučaja" između sastavnih dijelova građevnog materijala. *Dakle*, postoji *inteligentni Zakonodavac* zakona koji vladaju evolucijom svijeta, kojega mi vjernici nazi-

11 *Isto*, 4. sv., str. 129-131.

vamo Bogom; on nije nešto istovjetno sa samim svijetom, kao što ni neki pisac knjige nije istovjetan sa svojim književnim djelom. Slično tome, i za *vjerodostojnost vjere u osobnu dušu* svakog čovjeka, polazimo od korelativnosti spoznajnog sadržaja "fizički rad - fizička radna sposobnost", "duhovni rad - duhovna radna sposobnost". Ovdje nam je važno ono drugo, pa izvodimo zaključak: Fizičke aktivnosti spadaju u fizičke sustave, nazvane *apsolutnim* sustavom mjera u fizici (npr.: C-G-S tj. sustav centimetar-gram-sekunda, ili M-K-S tj. sustav metar-kilogram/=masa-sekunda). A duhovne sposobnosti čovjeka (umnost, čuvstvo, volja) ne mogu se svrstati u te sustave gdje se mjerenje vrši centimetrima, gramima i sekundama. *Dakle*, duhovne sposobnosti čovjeka imaju svoje izvorište u nečem drugom, a to drugo mi vjernici nazivamo *duh ili duša*, koja svoje pametne misli i plemenita čuvstva i dobre odluke - preko tjelesnog korelativa "mozga" i cjelokupnog živčanog sustava - oblikuje, pomoću riječi, za izvanjsku upotrebu, slično dobru klaviristu koji svoje *unutarnje nadahnuće* može pokazati izvanjskoj publici *samo preko dobro "uštimanih" žica* klavira na kojem svira. "Duša" je ovdje, u našem problemskom kontekstu, "klavirist", a sam "klavir" jesu ljudski mozak i živčani sustav. To je stanovita *reinterpretacija* Platonova učenja,

ukoliko je ono prisutno u suvremenoj filozofiji religije, kad se nekome *također intelektualno* mora nešto reći o samoj *vjerodostojnosti vjere*.

U kretanjima suvremene misli uopće lako se dadu uočiti - rekonstruirana - *nadahnuća dijelovima Platonova učenja*.

Tako je Platonovo učenje *o osjetilno-pojavnom svijetu* kao sadržaju našeg fenomenologičkog znanja prisutno u svima suvremenim pozitivističkim, materijalističkim i monističko-nominalističkim pravcima mišljenja (Auguste Comte, Ernest Haeckel, Wilhelm Wundt, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud, mislioci Bečkog kruga, John Dewey...). Platonovo shvaćanje o vječnosti "*čistih ideja*", s idejom "*Dobrote*" na prvom mjestu, nadahnulo je, donekle, ideje-vodilje suvremenog svjetonazora *New Age*, a to su: "reinkarnacija, predegzistencija duša, duhovne hijerarhije, duhovni Univerzum",¹² tako da dođe do *samoostvarenja čovjeka*, vodeći toga čovjeka prema *spiritualnosti* unutar vremenske pojavnosti, i to preko vrednota *Dobrote, Ljepote i Istine*, što kao *ideali* ljudima sjaje u vječnosti.

12 Usp. A. KUSIĆ *New Age i navještaj vjere na pragu trećeg tisućljeća*, u: "Kateheza" 18(1996)4, 255-269.